

Błażej OSOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

blazej.osowski@amu.edu.pl

NAZWY WYKONAWCÓW ZAWODÓW I RZEMIEŚLNIKÓW W XVIII-WIECZNYCH INWENTARZACH DÓBR SZLACHECKICH Z TERENU WIELKOPOLSKI

Nazwy osób są wyrazistą grupą semantyczną, w których odbija się społeczny porządek świata ludzkiego, toteż chętnie podejmuje się nad nimi badania. Niniejsza praca wpisuje się w ten nurt badawczy.

Podstawę materiałową stanowią wielkopolskie inwentarze dóbr szlacheckich z 2. połowy XVIII wieku (G, K, KP, P, RK I-III). Szczegółowo opisują one stan dworów, folwarków, budynków wiejskich, mieszkańców wsi, ich obciążeń względem dworu i pana, dzięki czemu niezwykle obszernie utrwaliły słownictwo związane z kulturą materialną dawnej wsi wielkopolskiej.

Przyjęto podział nazw osób zaproponowany przez E. Horyń (2011: 33–61), lecz z pewnymi modyfikacjami. Zmiany w klasyfikacji podyktowane zostały odmiennością materiału analizowanego w niniejszej pracy i przez E. Horyń. Dotyczą one miejsca pochodzenia (Wielkopolska; ziemia brzeska należąca do Małopolski), czasu powstania (2. poł. XVIII w.; XVI–XIX w.), źródła materiału (relacyjne księgi grodzkie; wiejskie księgi sądowe) czy wielkości (ponad 550 wszystkich nazw osób, z czego w interesujących nas w tym artykule grupach semantycznych – 131; 125).

Z całości analizowanego materiału wyodrębniono następujące klasy: ogólne nazwy osób, nazwy osób związane ze stanem posiadania, nazwy osób związane z wykonywaną pracą służebną, nazwy zawodów, nazwy rzemieślników (z podgrupą nazw uczniów, czeladników, terminatorów), nazwy zawodów i urzędów związane z zarządzaniem i prowadzeniem gospodarstwa – najczęściej dworskiego (z podgrupą nazw uczniów, po-

mocników), nazwy funkcji i godności, nazwy pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego ze względu na relacje rodzinne, nazwy członków rodziny ze względu na zajęcie mężczyzny¹. Uwzględniając określone ramy objętości niniejszego artykułu, analizie poddane zostaną grupy nazw zawodów i rzemieślników oraz ich uczniów, dla których wspólnym mianownikiem jest 'zawody niezwiązane z prowadzeniem gospodarstwa'.

Celem artykułu jest opis nazw osób wyekscerpowanych z wielkopolskich inwentarzy dóbr szlacheckich drugiej połowy XVIII w., uchwycenie leksyki dyferencyjnej wobec ówczesnej polszczyzny ogólnej² i odpowiedź na pytanie, na czym owa dyferencyjność polega.

Materiał główny stanowią wspomniane inwentarze wielkopolskie, których dyferencyjność określa się na podstawie materiału porównawczego, tj. SL jako źródła leksykograficznego ze zbliżonego okresu do analizowanego materiału oraz opracowania E. Horyń (2011), w drugim rzędzie – opracowań analizujących źródła podobnego charakteru i notujące język 2. połowy XVIII wieku³; pomocniczo sięgnięto do Sstp, SXVI, SWil, SW i PSWP. Jednostki niewystępujące w tych źródłach zweryfikowano za pomocą KSXVII. Przykłady występujące tam, ale o ograniczonym zasięgu terytorialnym lub poświadczone tylko z w. XVII, potraktowano jako dyferencyjne. Hasłami są nazwy pospolite osób o znaczeniu jednostkowym. Wyłączono z analizy słownictwo prawnicze (głównie latynizmy) oraz tytuły grzecznościowe (duży udział w tej grupie abrewiatur). Wykorzystywane opracowania nie są jednomyślne w kwestii wariantów fonetycznych i pisownianych (np. *cerulik/cyrulik, kacmarz/kaczmarz/karczmarz*), dlatego kierując się ostrożnością naukową, traktuję je jako osobne jednostki.

¹ Nazwy osób związanych z gospodarstwem wiejskim oraz godnościowe i rodzinne omówiono w: Osowski 2016, Osowski 2017.

² Polszczyzna ogólna rozumiana jest jako ogólna odmiana kulturalna języka narodowego, upowszechniana przez szkołę, administrację, literaturę, służąca jako środek porozumiewania się we wszystkich dziedzinach wszystkich członków narodu (EWOJP, hasło *Język ogólny*). Jest to pojęcie bliskie przeciętnemu językowi literackiemu I. Bajerowej (1964: 9), która w swej pracy poświęconej polszczyźnie literackiej w XVIII w. chciała dać obraz rozwojowy „pisanego języka ówczesnej przeciętnej, w każdym razie nie tylko najwybitniejszej części inteligencji”.

Zdaję sobie sprawę, że określenie dyferencyjności wobec XVIII-wiecznej polszczyzny ogólnej jest obwarowane pewnymi zastrzeżeniami, jak np. niedostateczny stan wiedzy o ówczesnej polszczyźnie regionalnej czy brak dostępu do historycznej świadomości językowej przy korzystaniu z dawnych słowników. Praca niniejsza miałaby choćby w niewielkim stopniu te niedogodności zmniejszyć.

³ Chyba że w opracowaniu wskazuje się na regionalny charakter danego leksemu.

W grupie **nazw zawodów** najliczniejszy podzbiór stanowią określenia osób stanu duchownego. Zaklasyfikowanie ich jako nazw zawodów może budzić pewne wątpliwości, jednak kierowano się w tej sprawie rozstrzygnięciami przyjętymi przez E. Horyń, by porównanie było bardziej miarodajne. Są tu zatem nazwy ze względu na podejmowane zajęcie i od nazw zgromadzeń: *bernardyni*⁴, *franciszkanie*, *jezuici*, *kanonik* 'duchowny przy kościele katedralnym lub kolegiackim, doradca biskupa', *karmelita*, *kaznodzieja*, *ksiądz*, *kwestarz* 'mnich za kwestą chodzący', *pijar*, *proboszcz* 'dygnitarz kapituły katedralnej', *reformaci*. Na tle powyższych, odnotowanych w SL, wybija się *filipin* 'członek Kongregacji Oratorium św. Filipa Neri' (*Jakub zagrodnik trzeci ma żonę [...], ma tedy z nią pasierba, imię jemu Stanisław, którego wziął ks. Tomasz filipin poznański* – P 231), którego poświadcza dopiero PSWP.

Mniej wyekscerpowano nazw nauczycieli. Określenia wspólne z polszczyzną ogólną (*dyrektor do uczenia dzieci* 'nauczyciel', *metr do kapeli* – SL 'dający lekcje czego', *predykan* 'nauczyciel dzieci protestanckich (?)': *W tej wsi szkoła niemiecka, w której predykan mieszka* – P 52; *szkolnik* 'nauczyciel żydowski') przeważają nad różnymi: *schulmeister* 'nauczyciel', *w tej izbie mieszka schulmeister przezwiskiem Grulka* (G 378); Sstp brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Nieliczne są nazwy związane z łącznością, podróżą i podróżowaniem (*furman* 'powożący', *postylion* 'doreczający pocztę', *przewoźnik* 'obsługujący przewóz, prom', *woźnica* 'powożący, furman' – wszystkie znane SL⁵), handlem (są w SL: *gościnnie* 'gospodarz domu gościnnego, oberżysta, austernik'; *kaczmarz*, *karczmarz* 'gospodarz karczmy'; *kupiec* 'handlarz'; *szynkarz* 'prowadzący szynk'; brak: *gościenny* 'gospodarz domu gościnnego', *Tam tylko okupni olędrzy, których jest gospodarzy 11 czynszowych, gościenny dwunasty do jurysdykcji dworskiej należy* (P 254): Sstp brak, SXVI jest, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW nie ma użycia rzecz., PSWP brak; *kac[z]marz/kaczmarz* 'gospodarz karczmy', Sstp brak, SXVI brak, KSXVII poświadczenie z *Akt sądu kryminalnego Kresu Muszyńskiego 1647–1765*, SL brak, SWil brak, SW mało uż., PSWP brak; *kaczmar[z]* 'gospodarz karczmy', Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak,

⁴ Przy przykładach wspólnych z polszczyzną ogólną ograniczam się do podania znaczenia (pomijam je, jeśli jest zgodne z dzisiejszym i powszechnie znane), przy dyferencyjnych – podaję znaczenie i cytuję dokumentację słownikową lub z innych opracowań.

⁵ Pewne zastrzeżenia wzbudza *postylion*, ponieważ SL odsyła od tego hasła do *pocztarza*.

SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak; *liwerant* 'dostarczający towary do dworu', *odebrałam od liweranta Moskiego za zboże, które śp. mąż mój zaprzedał, fl. 500* (KP 116): Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL *liwrant* 'przystawiający za umówioną cenę potrzeby zwłaszcza wojskowe do magazynów czyli składów', SWil 'dostawiający za umówioną cenę potrzeby zwłaszcza wojskowe, do magazynów, v. składów', SW 'dostawiający za umówioną cenę różne przedmioty dla wojska, zakładów itd., dostawca', PSWP dawny). Jeszcze mniejsze zbiory liczą nazwy związane z leczeniem ludzi i zwierząt (*cerulik, cyrulik* 'lekarz chorób zewnętrznych'; *konował od konia* 'lekarz koni'; *mnisarz* 'kastrator', *Mnisarzom od 2 ogierków* (zapłacono zł – B.O.) 3 (KP 146): Sstp brak, SXVI brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP – pierwsze i ostatnie hasło nieznane SL, ale *cerulik* poświadczony w KSXVII) czy sztuką (*organista* 'grający na organach', *muzykant* 'trudniący się muzyką', *pisarz* 'autor utworów utrwalonych na piśmie' – poświadczony w SL).

Grupa nazw zawodów zaskakuje dużą zgodnością ze stanem polszczyzny zarejestrowanym w wykorzystanych źródłach – jednostek dyferencyjnych jest tu niewiele. *Filipin, liwerant, mnisarz, schulmeister* nieznane są żadnemu z nich, a *gościenny* znany był przed SL, ale w nim samym już go nie ma. Odmienność przywołanych przykładów zaznacza się w płaszczyźnie fonetycznej (*liwerant/liwrant, gościenny/gościny*), semantycznej (*liwerant*) i leksykalnej (*filipin, mnisarz, schulmeister*). Różnic na poziomie morfologicznym nie odnotowano.

Grupa **nazw rzemieślników** gromadzi określenia osób produkujących lub naprawiających różne przedmioty ręcznie lub za pomocą prostych narzędzi, zwyczajowo zrzeszających się w cechy, stowarzyszenia, związki itp.

W grupie tej wyróżnić można zbiór określeń niewyspecjalizowanych, jak wspólne z polszczyzną ogólną: *cechmistrz* 'przełożony cechu', *magister* 1. 'mistrz, przełożony', 2. 'mistrz cechowy', *rzemieślnik, rzemieśnik*, i różniący się od niej w płaszczyźnie fonetycznej *rzemiśnik*, oraz zbiór określeń konkretnych profesji.

Ten drugi – bardzo bogaty – świadczy o specjalizacji pracy, jakiej wymagało życie w XVIII-wiecznych dworze i na wsi. Wspólne z ówczesną leksyką ogólnopolską są: *bartnik* 'pszczelarz; zajmujący się barciami leśnymi', *ceglarz* 'robotnik ceglany, strycharz', *cieśla* 'wykonujący prace w drewnie', *dekarz* 'pokrywacz dachów', *folusznik* 'farbierz staro-

świecki, barwierz od barwienia albo kutnerowania, wałkarz, pracz, blecharz', *garncarz* 'zdun, który garnce robi'⁶, *grabarz* 'kopacz, szczególnie od kopania stawów', *grobarz* 'kopiący rowy', *introligator* 'oprawiacz książek', *kołodziej* 'wytwarzający koła i wozy', *kominiarz* 'od wymiatania kominów', *kotlarz* 'kotły robi', *kowal* 'wykonujący prace w żelazie', *krawiec* 'szyjący ubranie', *kuśnierz* 'produkujący futra', *mielcarz* 'zajmujący się słodem', *młynarz* 'prowadzący młyn lub tartak', *mularz* 'murarz', *olejarz* 'produkujący olej', *olejnik* 'wytwórca lub sprzedawca oleju', *piekarz* 'produkujący pieczywo', *piwowar* 'piwo warzy', *plóciennik* 'płótno robi', *popielarz* 'który popiół pali, zbiera, sprzedaje', *postrzygacz* 'postrzyga sukno', *powoźnik* 'produkujący powrozy', *rębacz* 'drwa rąbie', *rybak* 'trudniący się łowieniem ryb', *rymarka* 'kobieta rymarz', *rymarz* 'wykonujący prace w skórze', *rzeźnik* 'bije zwierzęta na sprzedaż mięsa', *snecerz* 'rzemieślnik rzeźbiący w drzewie, kamieniu itp.', *stelmach* 'rzemieślnik robiący spód od pojazdu', *stolarz* 'wykonujący prace w drewnie', *strycharz* 'cegielnik', *sukiennik* 'sukno robi', *szewc* 'wytwarzający buty', *szklarz* 'wyrabiający szkło', *szkudlarz* 'robi gonty (szkudły) lub pokrywa nimi dachy', *szwiec* 'wytwarzający buty'⁷, *ślosarz* 'wykonujący prace związane z zamkiem', *tokarz* 'toczy gałki itp.', *tracz* 'piłą trze pień na deski', *zygarmistrz* 'robi zegary'.

Jednostek dyferencyjnych jest równie dużo:

Dranicarz 'wyrabiający dranice, czyli wąskie deseczki', *Domostwo w lepiankę, pod dranicami, o 4 izbach na dole i 1 izbie w altance* [...], *w których mieszka sukienników 3, dranicarz i na górze komornik Jan luźny* (P 168); Sstp brak, SXVI brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak. Pojawił się też na Pomorzu (Wróbel 1993: 174). W KSXVII jest tylko jedna fiszka z hasłem *dranicarz*, lecz skróty źródeł nie zostały rozwiązane, trudno więc cokolwiek powiedzieć o geografii. Ostrożnie można przypuszczać, że był to regionalizm pomorsko-wielkopolski, lecz sprawa wymagałaby dalszych badań.

⁶ Warto w tym miejscu przytoczyć ciekawą uwagę odnoszącą się do stosunków panujących wiek temu: „Piece robi w Galicyi *kaflarz*, w Wielkopolsce *garncarz*, który wyrabia także garnki. Wyraz *zdun* jest nieznany, chociaż istnieje w Wielkopolsce miasteczko *Zduny*” (Danysz 1914: 249).

⁷ Formę pierwotną odnotowano także w KSXVII czy (Breza 1994: 105) i (Handke 1996: 170) z terenu Pomorza. Choć SL i SWil preferują już nowszą formę mianownika, zaś SW uznaje formę starszą (niewyrównaną do pozostałych przypadków) za gwarową, to anonimowy autor porównania odmiany ogólnej i śląskiej polszczyzny uznaje wyraz *szwiec* za należący do tej pierwszej (Rospond 1948: 95).

Falbierz ‘farbuje materiał’, *Necessaria wszystkie należące do porządków falbierza są jego własne* (P 50); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL * (wyraz spoza normy), SWil brak, SW stp., PSWP brak.

Foluszny ‘pracujący w foluszu’, *Chałupa z komorą, w której mieszka Józef foluszny, z blochów, w węgły, na przyciesiach* (RK II 205); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Gancarz (P 85); Sstp brak, SXVI brak, w KSXVII w rękopisie z lat 20. XVIII w., SL *, SWil jest, SW gw., PSWP brak.

Ganczarz ‘stawiał i naprawiał piec’, *Ganczarzowi za piece [zapłacono 20 zł, 1 piwo – B.O.]* (P 186); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW gw., PSWP brak.

Garcarz ‘naprawia lub stawia piec, wyrabia garnki’, *za piec do Ochli do izby czeladni z Kobyлина garcarzowi zł 9* (KP 196), *Paweł Wandel garcarz nie robi pańszczyzny, kiedy garki pali, za każdym paleniem daje garków szt. 11 małych lub wielkich* (P 260); Sstp jest, SXVI brak, w KSXVII poświadczenie z Fraszek W. Potockiego, SL ob. *garncarz*, SWil brak, SW gw., PSWP brak.

Garczarz ‘wykonujący prace w glinie’, *garczarzowi od oblepienia chałupy i przestawienia pieca z posadzką* (KP 177); Sstp jest, SXVI brak, w KSXVII poświadczenia XVII-wieczne, SL brak, SWil brak, SW gw., PSWP brak.

Garncarz (P 401); Sstp jest, SXVI ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty z gliny’, KSXVII jest poświadczony ze słowniczka wydanego w 1. poł. XVIII w. w Poznaniu, SL *, SWil *garncarz v. garncarz, gancarz*, SW ma-ło uż., PSWP brak.

Gliniarz ‘wykonujący prace w glinie’, *komin gliniarz ulepił* (G 243); Sstp *gliniarz* ‘rolnik’, *glinarz* ‘robotnik obrzucający ściany gliną a. wykonujący je z gliny’, SXVI ‘robotnik obrzucający ściany gliną lub wykonujący je z gliny’, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP w in. znac.

Gorzalany ‘zajmujący się produkcją gorzałki’, *Kazimierz Orlik gorzalany poddany* (G 345); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII z inwentarzy z 1. poł. XVIII w. z terenu biskupstwa chełmińskiego i pow. kaliskiego, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak. A. Wróbel określa formy *gorzalany* i *gorzelany* jako powszechne w XVIII-wiecznych tekstach związanych z regionem chełmińskim (Wróbel 1993: 182).

Gorzelanny ‘zajmujący się produkcją gorzałki’, *Szy[mon] gorzelanny z Maryjanną żoną, bezdzietny* (K 690); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Gorzelany ‘zajmujący się produkcją gorzałki’, *pod jednym przykryciem jest izdebka do pomieszkania gorzelanemu* (G 85); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII

z inwentarzy z 1. poł. XVIII w. z terenu biskupstwa chełmińskiego, SL brak, SWil brak, SW jest, PSWP jest.

Kaszarz 'kaszę wytwarza i sprzedaje', W tej [chałupie – B.O.] mieszka Michał Kozerski kaszarcz z żoną Heleną, luźni (G 67); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL *, SWil jest, SW mało uż., PSWP brak. J.S. Bandtkie podaje, że to wyraz wielkopolski (Pełowski 1988: 308).

Kołodzi 'wytwarzający koła i wozy', Chałupa 21-sza, w której mieszka Franciszek Tuszyński kołodzi z miasta Stawiszyna (K 553); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII jest poświadczenie z XVII w. i z pow. kaliskiego z 1. poł. XVIII w., SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Kołodziej 'wytwarzający koła i wozy', Kołodziej luźny zacięgu nie robi, tylko według kontraktu powinien wóz nowy zrobić do dwora (G 20); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil kołodziej, SW brak, PSWP brak.

Kuźny 'kował', Kuźnica: od przyjazdu grodzieckiego chałupa stara, niezła, stodołka niezła, mieszka w niej kuźny młody chałupnik (KP 27); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW w in. znacz., PSWP brak.

Lepka 'wykonujący prace w glinie', Lepce od obklepania izby wewnątrz i zewnątrz (KP 178); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW gw. 'przezwisko nadawane lichym mularzom-samoukom, garnarczom itp.', PSWP brak. A. Wróbel przytaczając przykład użycia lepki z chełmińskich ksiąg kamlarskich (Wróbel 1993: 172), nie sugeruje, że chodzi o partacza.

Mielczarz 'zajmujący się słodem', W tym mielczuchu mieszka mielczarz imieniem Antoni Cielski z żoną Jadwigą, z 3 dzieci, wszyscy poddani (G 59); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak. Zapis mielczarz podaje z r. 1688 E. Breza (Breza 1978: 141).

Obrażnik 'snycerz (?)', Obrażnik niepoddany daje od pomieszkania zł 20 (P 108); Sstp brak, KSXVII z XVII-wiecznego rękopiśmiennego słowniczka, SL *, SWil przest. ob. snycerz, prow. (na Śląsku) człowiek handlujący obrazkami świętymi, SW stp. 'rzeźbiarz, snycerz', PSWP 'sprzedający obrazy'.

Opalkarz 'wytwórca koszy z wikliny (?)', Szymmacher wolny rzemieślnik opalkarz mający chałupę dobrą (P 286); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Pielarz 'piłą trze pień na deski', Łudczak mały uciekł, plac jego posiada Jędrzy pielarz (K 643); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII z inwentarzy kaliskich z 1. poł. XVIII w., SL 'mężczyzna co piele', SW brak, SW w in. znacz., PSWP brak.

Pilarz ‘piłą trze pień na deski’, *Siedlisko od chałupy, gdzie przedtym mieszkał podle owczarza pilarz* (K 98); Sstp jest, SXVI jest, KSXVII jest poświadczony z XVII w. lub z pow. kaliskiego z 1. poł. XVIII w., SL – (w tym znaczeniu *piłarz*, zaś *pilarz* ‘kto lubi w piłkę grać’), SWil jest, SW gw., PSWP jest. A. Wróbel podaje przykłady użyc z terenu chełmińskiego z w. XVII (Wróbel 1993: 177).

Płócienik ‘wytwarzający płótno; sprzedający je’, *Od roboty płótna płócienikowi* [zapłacono 26 zł 24 gr – B.O.] (KP 146); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII jest poświadczony z pow. kaliskiego z 1. poł. XVIII w., SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Płócinik ‘wytwarzający płótno; sprzedający je’, *Najprzód na pomięszkanie na wsi puszcza się i oddaje budynek snopkami poszyty, w którym teraz płócinik siedzi* (K 129); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Płócinnik ‘wytwarzający płótno; sprzedający je’, *Chałupa podle kmiecia Mateusza płócinnika, w której mieszka Wawrzyn Mielcarek* (K 704); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Postrzegacz ‘postrzyga sukno’, *w tej izbie mieszka Jakub Bajer postrzegacz* (G 376); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII w in. znac., SL ‘obserwator’, SW w in. znac., SW w in. znac., PSWP brak.

Potaśnik ‘wytwórca potażu’, *W tej stodole znajduje się popiołu wszystkiego fasek dwóchwiertelowych ostrowskiej miary 100, co uczyni wiertelki 200, ale to wszystko nie mierzone, tylko według relacji Żyda potaśnika* (K 399); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil tylko *potażnik*, SW brak, PSWP brak.

Potażnik ‘wytwórca potażu’, *Nie masz w nich [pobudynkach – B.O.] żadnego inwentarza ani drobiazgu prócz 7 koni niezgorszych, 4 fornalskich, a 3 potażnika Żyda od popiołu wożenia* (K 396); Sstp brak, SXVI brak, KSXVII brak, SL brak, SWil tylko *potażnik*, SW *potażnik*, PSWP brak.

Skudlarz ‘robi gonty (szkudły) lub pokrywa nimi dachy’, *Mieszka skudlarz po lewej stronie* [chałupy – B.O.] z *Grudzielca, nic nie robi do dworu i pańskiego nic nie ma* (KP 28–29); Sstp brak, KSXVII brak, SL brak, SW brak, SW brak, PSWP brak.

Szmuklirz ‘wytwarzający pasmanterię’, *szmuklirzowi za potrzeby dla pachotka zł 4* (KP 196); Sstp brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Sztelmach ‘rzemieślnik robiący spód od pojazdu’, *sztelmach Kulka płaci zł 18, kołodziej robi ręczną 52 dni w rok* (P 208); Sstp jest, KSXVII jest poświad-

czony z XVII w., SL brak, SWil brak, SW jest, PSWP brak. Formę tę odnotowuje także A. Lewińska w tekstach malborskich (Lewińska 2005: 64).

Świec 'wytwarzający buty', *Gospodarz świec Lampa* (G 32); Sstp brak, KSXVII jest poświadczony z XVII w. oraz z inwentarzy pow. kaliskiego z 1. poł. XVIII w., SL brak, SWil brak, SW gw., PSWP brak.

Tysarz 'rzemieślnik wykonujący różne roboty w drewnie', *Poboczne płoty z jednej strony tysarza wiejskiego i z drugiej strony młynarza wiejskiego [...]* miejscami zupełnie dobre, miejscami poprawy i reparacji potrzebują (P 435); Sstp brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak. A. Wróbel zalicza *tesarza/tysarza* do regionalizmów północnopolskich (Wróbel 1993: 183). W świetle inwentarzy wielkopolskich należałoby raczej określić te jednostki jako zachodniopolskie i ukształtowane przez oddziaływanie języka niemieckiego (*der Tischler* 'stolarz')⁸.

Zdąn 'stawia piec', *Przy tej chałupie jest komórka z dylików. Poszycie dobre. W której mieszka Jędrzy zdąn* (K 290); Sstp brak, KSXVII brak, SL brak, SWil brak, SW brak, PSWP brak.

Grupa **nazw uczniów, czeladników, terminatorów i młodych rzemieślników** jest o wiele mniejsza od poprzedzającej, bo ograniczona jedynie do 11 przykładów. Ze względu na to, że struktura słowotwórcza tych formacji jest przejrzysta, rezygnuję z podawania definicji, która dla każdego niemal hasła brzmi 'pomocnik, uczeń chmielarza, cieśli itd.'. W SL znajdziemy określenie ogólne (*czeladnik* 'uczeń rzemieślnika' – w materiale wielkopolskim też w znaczeniu 'służący w gospodarstwie') oraz specjalistyczne, np. *ciesielczyk*, *kowalczyk*, *młynarczyk*, *szewczyk*. Nie odnotowano w tym leksykonie (i prawie w żadnym innym z wykorzystanych, w tym KSXVII) 6 nazw szczegółowych: *chmielarek* (*W tej wsi z folwarku [...] ciełciarek Paweł z Chojna, ogrodniczek Maciej Perzak z Bielejewa, chmielarek Jakub Borowiecki* – P 98), *garczarek* (*W lewą rękę idąc, w rogu gościńca, chałupa dobra, w której mięszka Błaży garczarek* – K 99), *kołodziejczyk* (*Chałupnik Szymon kołodziej z żoną i dziećmi, u niego Antoni kołodziejczyk* – P 272), *mielcarczyk*⁹ (*Dziewek także oddaje się 2 i włodarza. Także Frącek mielcarczyk poddany* – K 25), *mielcarek* (*W ty[m] mielcuchu mieszka Piotr mielcarz poddany, z żoną i mielcarkiem* – K 344), *rybarczyk* (*Rybarczyk,*

⁸ Jak ustalił J. Siatkowski, *tesarz* 'cieśla' lub 'stolarz' pojawiał się pod wpływem czeskim w polszczyźnie XV–XVI w. i z niej mógł się dostać do gwar. Mogła to też być niezależna pożyczka z języka niemieckiego (Siatkowski 2005: 162–163).

⁹ Odnotowany w SXVI.

ponieważ *chałupę wystawia sobie, przeto od paszenia świni wolny na rok 1 będzie* – KP 82; w SW jest z kwalifikatorem gwarowości, ale jako zdrobnienie od *rybarz*, bez wskazania na znaczenie czeladnika).

Dyferencyjność wśród nazw rzemieślników i ich uczniów objawia się brakiem poświadczeń w wykorzystywanych w pracy słownikach następujących jednostek: *chmielarek, dranicarz, foluszny, ganczarz, garczarek, garczarz, gorzalany, gorzelanny, gorzelany, kołodziejczyk, kuźny, lepka, mielcarczyk, mielcarek, mielczarz, opałkarz, płócienik, płócinik, płócinnik, potaśnik, potażnik, rybarczyk, skudlarz, szmuklirz, sztelmach, tysarz, zdąn*. Mniej jest haseł odnotowanych w SL, ale oznaczonych gwiazdką (*falbierz, gancarz, garnczarz, kaszarcz, obraźnik, świec*), posiadających inne znaczenie (*grobarz, pielarz, postrzegacz*), odsyłających do innych (*garcarz*). W leksykonach starszych epok pojawiają się *gliniarz, szklarz, świec*, brak ich natomiast w SL. Kilka haseł dyferencyjnych odnajdujemy w KSXVII, lecz ich zasięg jest ograniczono czasowo (XVII w.) lub terytorialnie (głównie Pomorze i Wielkopolska), np. *gorzalany, obraźnik, pielarz*.

Nieogólność powyższych jednostek przejawia się na poziomie morfologicznym (*dranicarz, chmielarek, mielcarczyk, opałkarz*) i fonetycznym, co z jednej strony wiązać należy – moim zdaniem – z odbiciem wymowy regionalnej (być może gwarowej) (np. *ganczarz, płócinik, świec*), z drugiej zaś – z genetyczną obcością wielu jednostek należących do tych grup, które podatne są na zniekształcenia postaci oryginalnej, np. *snecerz, szmuklirz, tysarz, zdąn*.

Podsumowując, należy podkreślić, że w zbiorze 131 analizowanych haseł nieznaczną większość (61%) stanowi słownictwo ogólnopolskie. Przeważa ono zdecydowanie wśród osobowych nazw zawodowych, natomiast wśród określeń rzemieślników oraz czeladników haseł dyferencyjnych i wspólnych z polszczyzną ogólną jest podobna liczba. Dyferencyjność polega przede wszystkim na odmienności fonetycznej, w mniejszej mierze – leksykalnej, morfologicznej czy semantycznej.

LITERATURA

- Bajerowa I., 1964, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Breza E., 1978, *Słownictwo rękopiśmiennych ksiąg sądowych kościerskich z XVI–XVIII w.*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” II, s. 116–178.
- Breza E., 1994, *Język inwentarzy wsi Szczytno, Dąbrowa i Szonowo w dawnym pow.*

- człuchowskim z XVIII wieku, w: *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 6*, pod red. K. Handke, Warszawa, s. 91–112.
- Danysz A., 1914, *Odrębności słownikarskie kulturalnego języka polskiego w Wielkopolsce w stosunku do kulturalnego języka w Galicji*, „*Język Polski*” 2/8–10, s. 243–261.
- EWOJP** – *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, 1978, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- G** – *Materiały do dziejów chłopca wielkopolskiego w drugiej połowie XVIII wieku*, 1956, z ksiąg grodzkich wyboru dokonał i wydał J. Deresiewicz, t. 2, *Województwo gnieźnieńskie*, Wrocław.
- Handke K., 1996, *Opis języka inwentarzy dóbr rodziny Bagniewskich z XVIII wieku. Część 3. Słownictwo*, w: *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 7*, pod red. K. Handke, Warszawa, s. 119–208.
- Horyń E., 2011, *Słownictwo wiejskich ksiąg sądowych ziemi brzeskiej (XVI–XIX w.)*, Kraków.
- K** – *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, 1959, t. 2, *Z lat 1751–1775*, W. Rusiński (wyd.), Wrocław.
- Kość J., 1984, *Regionalizmy leksykalne w księgach miejskich wschodniej Lubelszczyzny z XVII i XVIII wieku*, w: *Polszczyzna regionalna w okresie renesansu i baroku*, pod red. H. Wiśniewskiej i Cz. Kosyła, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 213–222.
- Kość J., 1987, *O archaizmach w księgach miejskich Chełma z XVII i XVIII wieku*, w: *Język. Doświadczenie a teoria*, pod red. J. Sierociuka, Lublin, s. 35–46.
- KP** – *Materiały do dziejów chłopca wielkopolskiego w drugiej połowie XVIII wieku*, 1957, z ksiąg grodzkich wyboru dokonał i wydał J. Deresiewicz, t. 3, *Województwo kaliskie*, Wrocław.
- KSXVII** – *Kartoteka Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, wersja zdigitalizowana dostępna na: [http://www.rcin.org.pl/publication/20029\(2.11.2017\)](http://www.rcin.org.pl/publication/20029(2.11.2017)).
- Lewińska A., 2005, *Słownictwo z zakresu dawnej kultury materialnej w „Inwentarzu ekonomii malborskiej” z 1745 roku*, Gdańsk.
- Oowski B., 2016, *Czeladź dworska i ludzie służący. Nazwy osób związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa w XVIII-wiecznych inwentarzach z Wielkopolski*, „*Gwary Dziś*” 8, s. 167–174, DOI 10.14746/gd.2016.8.16.
- Oowski B., 2017, *Nazwy godnościowe i rodzinne osób w XVIII-wiecznych inwentarzach wielkopolskich*, w: *W kręgu dawnej polszczyzny*, t. 4, red. M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda, Kraków, s. 81–95.
- P** – *Materiały do dziejów chłopca wielkopolskiego w drugiej połowie XVIII wieku*, 1956, z ksiąg grodzkich wyboru dokonał i wydał J. Deresiewicz, t. 1, *Województwo poznańskie*, Wrocław.
- Popławski F., 1988, *Wyrazy gwarowe w „Słowniku” J.S. Bandtkiego*, w: *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci profesora Mieczysława Szymczaka*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 305–313.

- PSWP** – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, Poznań 1994–2005.
- RK I–III** – *Inwentarze dóbr szlacheckich dawnego powiatu kaliskiego z lat 1776–1792*, zebrał i opracował W. Rusiński, 1981, cz. 1, *Inwentarze z lat 1776–1779*, „Rocznik Kaliski”, t. 14, s. 99–264; 1982, cz. 2, *Inwentarze z lat 1780–1784*, „Rocznik Kaliski”, t. 15, s. 129–273; 1983, cz. 3, *Inwentarze z lat 1785–1792*, „Rocznik Kaliski”, t. 16, s. 85–241.
- Rospond S., 1948, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. I. Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte 1804*, Wrocław.
- Rzepka W.R., 1993, *Odrębność regionalna polszczyzny literackiej w Wielkopolsce w XVI–XVII wieku*, w: *Munera linguistica Ladislao Kuraszkievicz dedicata*, pod red. M. Basaja i Z. Zagórskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 275–282.
- Siatkowski J., 2005, *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, Warszawa.
- SL** – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1807–1814.
- Sstp** – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Kraków 1953–2002.
- SW** – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927.
- SWil** – *Słownik języka polskiego*, red. A. Zdanowicz i in., Wilno 1861.
- SXVI** – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1966.
- Wróbel A., 1993, *O nazwach zawodów chełmińskich rzemieślników XVI–XVIII wieku*, w: *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 5*, pod red. K. Handke, Warszawa, s. 169–186.

NOMINA AGENTIS IN THE 18TH CENTURY INVENTORIES OF NOBLE ESTATES IN THE WIELKOPOLSKA REGION

Summary

Nomina agentis excerpted from inventories of noble estates in the Wielkopolska region in the second half of the 18th century have been analyzed. The article presents the results of the analysis of differential entries. The analysis was based on lexicographic data gathered in historical dictionaries, dictionaries of modern Polish, and research papers devoted to analogous material from other regions. The researcher took into consideration the level of the language where differentiation of the given units was manifested: phonetic, lexical (genetic criteria included), morphological, semantic. An attempt was made to indicate vocabulary from the Wielkopolska region.

Key words: lexis, historical dialectology, 18th century, Wielkopolska region, nomina agentis